

TIPOLOGIJE DRUŠTVENIH DEVIJACIJA U DOMAĆOJ TEORIJSKOJ MISLI

Typologies of Social Deviance in Serbian Theoretical Thought

ABSTRACT *The article analyzes the typologies of forms of social deviance created by Serbian theoreticians. The descriptive-critical method is applied in analyzing five important theoretical concepts and their underlying similarities and differences. The notion of social pathology itself is also discussed.*

KEY WORDS *social deviance, typology, theoretical ideas, social pathology*

APSTRAKT *Predmet ovog rada je analiza tipologije društvenih devijacija u domaćoj teorijskoj misli. U ovom teorijskom istraživanju primenjena je deskriptivno-kritička metoda. U radu se objašnjava pet važnih teorijskih ideja i koncepata srpskih autora o društvenim devijacijama i demonstriraju sličnosti i razlike u teorijskim inspiracijama. Rad problematizuje i sam pojam socijalne patologije (kao sekundarni cilj rada).*

KLJUČNE REČI *društvene devijacije, tipologija, teorijske ideje, socijalna patologija*

Uvod

Osnovni naučni cilj ovog rada jeste deskriptivno-kritička analiza tipologija društvenih devijacija koje su nastale u domaćoj ili srpskoj teorijskoj misli. Kao predmet analize biće uzeto pet najupečatljivijih i najvažnijih tipologija naših autora koji su pretežno sociološke orijentacije. Aktuelnost ove teme ima opravdanje u i naučnom i u praktičnom pogledu.

Naučni značaj teme ogleda se u pokušaju da se ukaže na razvijenost domaće teorijske misli u oblasti teorije društvene devijantnosti i naučne discipline koja se u našoj sredini još uvek zove »socijalna patologija«. Jedan od krucijalnih ciljeva svake naučne discipline jeste uopštavanje i tipologizacija pojava koje su predmet njenog interesovanja. U naučnom pogledu, zanimljivo je videti kakvi su filozofsko-teorijski uticaji delovali na naše autore koji su definisali društvene devijacije i njihove

tipologije. Sekundarni cilj analize je i način na koji pet naših eminentnih autora vide i samu naučnu disciplinu – za kakav naziv predmeta se zalažu s obzirom na brojna ideološko-teorijska ograničenja koja nosi termin »socijalna patologija«.

U praktičnom smislu, aktuelnost društvenih devijacija, a naročito kriminala kao najkompleksnije devijacije, nesumnjiva je. Društveni odnosi i društveni događaji u poslednjih petanest godina uticali su na rapidno izmenjenu dinamiku, strukturu i rasprostranjenost svih društvenih devijacija. Danas je značajno reći da društvene devijacije nisu »nusprodukt tranzicije« već je njihova priroda duboko prožeta društvenim odnosima. Kriminal i druge društvene devijacije su jedan od glavnih blokatora ovog novog istorijskog procesa. Karakter odnosa društva prema kriminalu i društvenim devijacijama, naročito institucionalnog, od je suštinske važnosti za celokupni uspeh tranzicionog preobražaja i jedan od uslova integracije Srbije u Evropsku uniju. Zato je i teorijsko razmatranje tipologija društvenih devijacija uvek u široj funkciji društvenog razumevanja ovih pojava i ukupne društvene reakcija prema njima.

Klasifikacija socijalno-patoloških pojava Vladimira Jakovljevića

Značajna tipologija društvenih devijacija u našoj teorijskoj misli bila je ona koju je ponudio Vladimir Jakovljević. U knjizi *Uvod u socijalnu patologiju* (1971) Jakovljević pokušava da napravi integrativan pristup društvenim devijacijama. Njegova namera je bila da objedini do tada u nauci prisutne teorijske pristupe: socijalno-medicinski, socijalno-psihijatrijski i sociološko-kulturalni. Polazeći od toga on smatra da postoje tri izolovane i međusobno zavisne vrste socijalno-patoloških pojava koje su izučavane parcijalno. To su: **socijalne bolesti**, **sociopatije** i **socijalne dezorganizacije**. Međutim, kako dobro primećuju Pešić i Janković (1988), ova podela odgovara trima disciplinama koje je Jakovljević »integrisao«: 1) socijalna medicina; 2) postdirkemovska socijalna patologija i njen razvijeniji oblik u funkcionalističkoj teoriji devijantnih ponašanja; i 3) disciplina koja potiče iz teorije socijalnih dezorganizacija (Eliota i Merila).

U tabeli 1 data je Jakovljevićeva, kako on ističe, »klasifikaciona šema socijalno-patoloških pojava« (Jakovljević, 1971: 43).

Tabela 1: Klasifikaciona šema socijalno-patoloških pojava po Jakovljeviću

Socijalne bolesti	↔	Sociopatije	↔	Socijalne dezorganizacije
Somatske socijalne bolesti	↕	Toksikomanije	↕	Dezorganizacija braka i porodice
Mentalni poremećaji	↕	Poroci	↕	Dezorganizacija komunala i rad. kolektiva
Psihosomatski poremećaji	↕	Agresije	↕	Dezorganizacija slobodnih društava i svetskog društva

Izvor: Jakovljević (1971: 43).

I pored orijentacije ka »integrativnom« pristupu u definisanju tipova društvenih devijacija ili socijalno-patoloških pojava, Jakovljević ostaje pod dominantnim socijalno-medicinskim i psihopatološkim uticajima. To se vidi i po njegovim definicijama i po kategorijalnom aparatu koji koristi. Na primer, devijantna ponašanja je nazvao »sociopatijama«. Po njemu, sociopatije su »društveni poremećaji koji se očituju kroz abnormalne ličnosti koje su se najčešće udružile u abnormalno organizovane društvene grupe sa abnormalnim oblicima podkultura« (Jakovljević, 1971: 45). Unutar sociopatija Jakovljević definiše »toksikomanije«, »perverzije« i »poroke« i »agresije«. Upotreba kategorija kao što su »anormalnost«, »poremećaj ličnosti«, »deformacija ličnosti« itd. u definisanju tzv. sociopatija jasno govori o psihopatološkoj i psihijatrijskoj opredeljenosti autora. Isto tako, Jakovljević u socijalnu patologiju uvodi socijalno-medicinske pojave koje su, prevashodno, predmet izučavanja socijalne medicine, a ne jedne društvene nauke.

Jakovljevićev je važan doprinos uključivanje socijalnih deorganizacija u tipologiju socijalno-patoloških pojava. Na taj način je pokazao da se društvene devijacije ispoljavaju i na mezo i makro socijalnom nivou, što je »klasična socijalna patologija« iz ideološko-pragmatičkih razloga zaobilazila.

Što se tiče naziva predmeta socijalne patologije, Jakovljević je uočio ograničenost i biološki usmerenost termina »patologija«. On smatra da bi ova naučna oblast mogla da se zove *nauka o društvenim poremećajima* (Jakovljević, 1971: 38). Ipak, u predlogu novog naziva Jakovljević ostaje pri psihopatološkoj i pozitivističkoj terminologiji koristeći pojam »poremećaj«. Međutim, Jakovljević dalje piše da ovaj termin nije odomaćen i da je neupotrebljiv u kontekstu

univerzitetske nastave (jer nastava, po njemu, treba da iznosi utvrđena znanja i da ne stvara pojmovnu zbrku kod studenta). Zato se ovaj autor zalaže za ostanak tradicionalnog termina »socijalna patologija«, ali uz njegovo drugačije pojmovno značenje. Jakovljević piše: »Umesto da se patos shvati kao bolest, taj termin treba shvatiti kao pojmovnu oznaku poremećaja« (Jakovljević, 1971: 39).

Oblasti društvene devijantnosti – Jelena Špadijer-Džinić

Jelena Špadijer zauzima sociološki pristup u gledanju na društvene devijacije, zalažući se za pojam **sociologije devijantnosti** kao naziv discipline koja izučava ove društvene fenomene. Po njoj, sociologija devijantnosti je nauka koja se bavi »proučavanjem onih društvenih pojava kod kojih se ispoljava značajno neslaganje između prihvaćenih društvenih standarda (o tome kakva treba da bude društvena stvarnost) i postojećeg društvenog stanja« (Špadijer, 1988: 11). Iako autorka ne pravi produbljeniju tipologiju društvenih devijacija, ona »mertonovski¹« navodi da društvena devijantnost obuhvata dve oblasti sociološkog istraživanja. To su **devijantna ponašanja** i **društvene dezorganizacije**.

Špadijer ne pravi, poput Mertona i Nizbeta, svoju tipologiju devijantnih ponašanja i društvenih dezorganizacija nego se zadržava na autorskoj interpretaciji njihovih definicija. Mada, u svojoj knjizi koja je imala prevashodno udžbeničku nameru, *Socijalna patologija – sociologija devijantnosti*, među oblicima devijantnih ponašanja koje analizira pominje *prostituciju, kockanje, samoubistva i pokušaje samoubistva, alkoholizam i zloupotrebu droga (narkomaniju)*. Zanimljivo je da Špadijer ne obrađuje kriminal i maloletničko prestupništvo koji predstavljaju »tipične« primere devijantnih ponašanja (nedostaju i, na primer, prosjačenje, skitnja, društveno nasilje, itd.). Možda razlog ovome treba tražiti u prilagođavanju knjige nastavi na tadašnjem Defektološkom fakultetu na kome se »Kriminologija« izučavala kao poseban četvorosemestralni predmet. Ali, to ne opravdava izostajanje ovih ključnih društvenih devijacija koje su u uzročno-posledičnom smislu povezane sa svim drugim devijacijama.

Vredan doprinos ove autorke jeste definicija devijantnih ponašanja i društvenih dezorganizacija. Po njoj, **devijantno ponašanje** je »svako ljudsko ponašanje koje u značajnoj meri odstupa, odnosno krši društvene norme jedne

¹ Merton je u delu »Contemporary social problems« napisanom sa Robertom Nisbetom devijantna ponašanja i socijalne dezorganizacije objedinio pojmom socijalnih problema. Ovi autori su smatrali da su devijantna ponašanja (poput mentalnih bolesti, kriminala, delinkventnih subkultura, narkomanije, alkoholizma, samoubistava, prostitucije) i socijalne dezorganizacije (kao što su populacione krize, rasni problemi, porodične dezorganizacije, nezaposlenost, siromaštvo, nasilje) osnovni tipovi socijalnih problema (Merton, Nisbet, 1971).

zajednice i izaziva društvenu reakciju neodobravanja« (Špadijer, 1988: 49). Za Špadijer **društvena dezorganizacija** predstavlja stanje »svake vrste ili stepena slabljenja ili raspada formalnih i neformalnih obrazaca društvenih odnosa, na kojima se zasniva organizacija grupe, delatnosti ili institucije, što ima za posledicu njihovu nesposobnost da deluju efikasno u skladu sa utvrđenim ili priznatim ciljevima« (Špadijer, 1988: 11).

Špadijer koristi Mertonovu argumentaciju i s pravom ukazuje na povezanost ove dve pojave, iako se one i iskustveno i teorijsko-konceptualno razlikuju. Međutim, jasno je da između devijantnih ponašanja i društvenih dezorganizacija postoji čvrsta interakcija i uzročno-posledična veza.

Vrste društvenih devijacija: Vesna Pešić i Ivan Janković

Pešić i Janković razrađuju Mertonovu tipologiju unoseći u nju i elemente radikalne kriminološke teorije. Mertonova ideja nekonformizma, kao i njegovo "zaboravljanje" da objasni devijantna ponašanja privilegovanih i moćnih društvenih slojeva, poslužili su kao »inicijalna idejna kapisla« za ove naše teoretičare društvenih devijacija, koja je mogla da poveže radikalnu kriminološku misao i funkcionalizam Roberta Mertona.

Pešić i Janković polaze od stava (definicije) da su društvene devijacije oblici suprotstavljanja poretku kao sistemu normi. Razrađujući Mertonovu ideju o odnosu ciljeva i sredstava, ovi autori smatraju da se društvene devijacije razlikuju s obzirom na *načine i ciljeve* suprotstavljanja poretku, tačnije, sukob devijanta sa poretkom može biti različito motivisan. Sukob može biti posledica namere pojedinaca ili grupa da se postojeći poredak kritikuje i menja u određenom pravcu. S druge strane, kršenje normi može biti motivisano željom da se održe postojeći odnosi moći i to suzbijanjem interesa grupa koje nisu na vlasti. Nosioci ovakvih devijacija su vladajući slojevi i pripadnici državnog aparata. Najzad, sukob pojedinaca s normativnim sistemom može biti oblik neposredne, privatne adaptacije pojedinaca na date uslove života (Pešić, Janković, 1988: 18).

U tom smislu Pešić i Janković uočavaju tri opšta tipa društvenih devijacija. To su sistemske, adaptivne i nekonformističke devijacije.

Sistemske devijacije se sastoje u kršenju normi, pre svega pravnih (ali i moralnih), s ciljem da vladajuće elite i pripadnici državnog aparata održe postojeće odnose moći i sačuvaju političku i ekonomsku vlast. Znači, radi se o takvim tipovima devijacija kod kojih vladajuće grupe u društvu na nelegalan način koriste svoj privilegovani socijalni položaj kako bi sačuvali svoje interese.

Ove devijacije se odvijaju preko mehanizama »spuštanja« ili »umanjivanja« normi koje im ne idu u račun. »Oni to čine tako što sami krše norme,

onemogućavaju reagovanje formalne kontrole i tako konvencionalizuju (uobičajaju) prekršaje. Spuštanje normi u cilju promovisanja partikularnih interesa može postati praksa u svim oblastima javnog života. U tom slučaju, ono dovodi do društvene demoralizacije i neefikasnog funkcionisanja sistema« (Pešić, Janković, 1988: 19). Iako u svojoj knjizi *Društvene devijacije – kritika socijalne patologije* Pešić i Janković ne navode, u analizi sistemskih devijacija, njihove konkretne oblike, moglo bi se zaključiti da bi neki karakteristični oblici ovih devijacija bili: politički kriminal (npr. državno organizovani politički atentati i ubistva političkih protivnika, krađe i manipulacije na izborima, nelegalna finansiranja političkih partija itd.); privredni kriminal vladajućih struktura (npr. nelegalna privatizacija, organizacija sive ekonomije, novčane i bankarske pronevere itd.) i činovnički kriminal (npr. mito, korupcija).

Drugi tip društvene devijantnosti jesu **adaptivne devijacije**. Po mišljenju autora, »ovakvom devijacijom pojedinci i grupe razrešavaju konfliktne situacije u kojima se nalaze usled svog položaja u društvenoj strukturi i sistemu podele rada. Samo funkcionisanje klasnog društva stvara teške uslove za opstanak pojedinih društvenih grupa. Pošto su takvim grupama društvene norme “udaljene” i otežavaju uklapanje u sistem, ove grupe nalaze način prilagođavanja ili svoj opstanak u kršenju normi« (Pešić, Janković, 1988: 19).

Ovde Pešić i Janković koriste Mertonovu ideju aberantnog ponašanja, koje on definiše kao posledicu nemogućnosti nekih društvenih slojeva da legalnim sredstvima dosegnu društveno priznate i poželjne ciljeve, što ih frustrira i tako “pritiska” da se devijantno ponašaju. Devijacija nastaje kao oblik adaptacije pojedinaca i nekih društvenih grupa na društvene strukturalno-vrednosne protivrečnosti. U adaptivne devijacije spadaju tzv. klasične devijacije koje su odlika “problem-populacije” i prema kojima je usmerena sva oštrica društvene reakcije. Ove devijacije su i najčešći i tradicionalni predmet izučavanja socijalne patologije. To su kriminal, prostitucija, alkoholizam, narkomanija, samoubistva, prosjačenje, skitnja itd.

Treći tip društvenih devijacija jesu **nekonformističke devijacije**. Kod njih kršenje normi ima za cilj promenu postojećeg društvenog i političkog poretka. Nekonformista se zalaže za nove društvene odnose i novi sistem vrednosti. On poriče devijantnu prirodu svog ponašanja zato što ne priznaje legitimnost normi koje krši i politički poredak u kome živi. Za njegov stav bi dobar opis bila ona čuvena rečenica iz naše političke istorije: »Ne priznajem sud ove države, ja priznajem samo sud svoje partije« (čitaj: sud svoje ideologije i svog sistema vrednosti).

Pešić i Janković se, za razliku od shvatanja nekonformizma kod Roberta Mertona, koji ne zauzima ličnu čvrstu ideološko-vrednosnu poziciju u odnosu na nekonformizam, ideološki opredeljuju i kažu da je kod nekonformističkih devijacija reč o »*emancipacijskim* protestima čiji je cilj da se dostignuti stepen slobode slobode

proširi i da se društvo organizuje racionalnije, kako bi se smanjile ili ukinule društvene nejednakosti i omogućio optimalan razvoj pojedinca... Nekonformistička devijacija po pravilu *nije motivisana ličnom korišću* nego željom da se uspostave društveni odnosi koji se ocenjuju kao pravedniji ili podobniji za slobodan razvoj članova društva» (Pešić, Janković, 1988: 20).

Trebalo bi ukazati ne dve činjenice ili slabosti ovog pristupa nekonformizmu. Prvo, nekonformista kao politički delatnik koji iz ideoloških razloga krši vladajući poredak i njegove norme i poriče im legitimnost, ne mora uvek da ima kao cilj emancipaciju čoveka. Politički ciljevi nekonformista mogu biti i otvoreno destruktivni i po čoveka i po društvo (npr. neofašističke grupe poput skinheda, ili ekstremne levičarske grupe kao što su bile "Crvene brigade" u Italiji, koje putem nasilja i terora javno propagiraju totalitarno društvo). Zatim, Pešić i Janković zaboravljaju da se i emancipacijski i humani ciljevi nekonformističkog delanja određenih grupa mogu, po *načinu (sredstvima) njihovog dolaska na vlast i načinu vladanja u novom poretku*, lako izvitoperiti u antivrednosti i društveno zlo. Pokriće humanim i emancipacijskim ciljevima u istoriji su često bili samo maska despotskih i autoritarnih režima i njihovih političkih poredaka.

Drugo, vrlo je diskutabilan stav da svi članovi, a naročito predvodnici, nekonformističkih grupa nisu motivisani ličnom korišću i da ih vodi isključivo ideološka opredeljenost. Takođe, politička istorija je pokazala da sun po eventualnom dolasku na vlast i revolucionarnoj promeni poretka, mnogi pojedinci to odmah iskoristili u cilju postizanja lične moći i ličnih interesa. I ne samo to, često su koristili i likvidacije bivših političkih protivnika kako bi ostvarili sopstvene interese i sproveli ličnu osvetu.

Tipologija devijantnih ponašanja Mihaila Đurića

Mihailo Đurić je pošao od jedne od najčešćih kritika Mertonove tipologije, a to je da američki teoretičar nije iskoristio sve mogućnosti koje su bile pred njim za potpunije i "finije" razlikovanje pojedinih oblika devijantnih ponašanja. Robert Merton je u svojoj teoriji anomije kao kriterijum za definisanje tipova devijantnih ponašanja uzeo odnos društvene strukture i kulture ili odnos društvenih ciljeva/vrednosti i legalnih načina ili sredstava za dostizanje tih vrednosti. U odnosu prema načinu adaptacije pojedinaca na stanje anomije ili situaciji društvenog raskoraka između društvenih ciljeva i legalnih sredstava za njihovo dostizanje Merton izvodi pet mogućih odgovora od kojih je samo jedan izražava društvenu normalnost, a to je konformizam. Devijantni tipovi ponašanja su: inovacija, ritualizam, povlačenje i bunt.

Đurić je, polazeći od Mertonove klasifikacije devijantnih ponašanja i putem njihovog sistematskog ukrštanja, uočio osam tipova devijantnih ponašanja. Ovaj autor je devijantna ponašanja posmatrao kroz ponašanje pojedinaca prema društvenim ili kulturnim vrednostima, i kroz društvenu praksu tj. odnos između reči i dela pojedinaca.

Tabela 2 – Đurićeva tipologija devijantnih ponašanja

Tipovi devijacija	Kulturne vrednosti	Društvena praksa
Inventivnost	+	+/-
Larpurlartizam	-	+/-
Oportunizam	-	+
Farisejstvo	+	-
Kvijetizam	+/-	-
Otuđenost	-	-
Perfekcionizam	+/-	+
Buntovništvo	+/-	+/-

Izvor: Đurić, 1961: 112-115.

Legenda: (+) označava prihvatanje; (-) označava odbacivanje; (+/-) označava odbacivanje sa zamenom.

Inventivnost (+ i +/-) kao tip devijantnog ponašanja podrazumeva prihvatanje kulturnih vrednosti uz aktivno odbacivanje prakse, odnosno odbacivanje legitimnih sredstava i zamenu novim sredstvima. Na primer, krađa: prihvata se cilj »biti bogat«, ali ne i sredstvo za njegovo postizanje, već se primenjuju neka druga sredstva. Ovo je najčešći tip devijantnih ponašanja u koji ulazi najrasprostranjeniji vid kriminala – imovinski kriminal.

Larpurlartizam (- i +/-) podrazumeva odbacivanje društvenih vrednosti, ali i istovremeno uvođenje izvesnih novina u društvenu praksu, odnosno odbacivanje legitimnih sredstava i pronalaženje novih. Reč je o onim vidovima ponašanja u kojima ne možemo da nađemo povod za nešto što je neko uradio. Primer takvog ponašanja je vandalizam od koga počinitelac nema nikakve koristi, mada taj čin uvek ima neko društveno značenje ili ostavlja društvenu «poruku».

Oportunizam (- i +) kao poseban tip društvenog ponašanja podrazumeva odbacivanje društvenih vrednosti i prihvatanje prakse, odnosno dozvoljenih sredstava. Ovaj tip devijacije u principu nije raširen, izuzev kod političkih struktura i nekih društvenih slojeva koji samo govore o promenama, a stvari ostaju po starom. Na primer, vernici koje su u osnovi ateisti i odbacuju religiju, ali se npr. krste kad

uđu u crkvu ili se pridržavaju nekih rituala pri obredima – predstavljaju primer ove devijacije.

Farisejstvo (+ i -) podrazumeva prihvatanje društvenih vrednosti, ali odbacivanje legitimnih sredstava, što znači da kod ovog tipa devijacije dolazi do izražaja raskorak između reči i dela. Inače, fariseji su klasična ortodoksna struja u jevrejstvu koja se striktno pridržavala svih pravila, ali je postojao raskol između reči i dela tj. između pravila i njihovog ponašanja.

Kvijetizam (+/- i -) je nerazvijen i prilično neobičan tip devijacije koji podrazumeva odbacivanje sa zamenom, odnosno aktivno odbacivanje društvenih vrednosti i potpuno odbacivanje legitimnih sredstava. Na primer, odlazak u manastir u društvima koje ne priznaje religiozne vrednosti. Ovaj tip devijacije ne izaziva dramatične društvene posledice, pa je zato njegova vidljivost vrlo mala.

Otuđenost (- i -), kao i povlačenje, podrazumeva istovremeno odbacivanje i društvenih vrednosti i dozvoljenih sredstava za postizanje tih ciljeva. Na primer, prosjačenje, narkomanija, alkoholizam, mentalne bolesti.

Perfekcionizam (+/- i +) kao tip devijacije podrazumeva zamenu postojećih društvenih vrednosti novim vrednostima, ali uz istovremeno prihvatanje i naglašavanje postojećih sredstava. Na primer, virtuozi birokratije zamenjuju vrednosti, ali prihvataju, odnosno zadržavaju stara sredstva (formalizam i striktno pridržavanje pravila koje je život učinio prevaziđenim).

Buntovništvo (+/- i +/-) podrazumeva odbacivanje postojećih vrednosti i sredstava, ali zahteva da se uspostave nove vrednosti i da se promeni društvena struktura.

Uočljivo je da neka od ponašanja koje je Đurić definisao nisu česta u praksi, kao što je «kvijetizam». U slučaju «kvijetizma» problem je i to što ovakvo ponašanje od socijalne sredine retko izaziva širu reakciju osude – jer, devijantno ponašanje je ono koje krši opšteprihvaćene vrednosti i norme u nekoj zajednici, ali i na koje postoji društvena reakcija u vidu neodobravanja, osude ili formalne kazne. Jakovljević daje kritičku ocenu ove klasifikacije, smatrajući da se socijalnopatološke pojave (društvene devijacije, prim. A.J.) ne mogu uspešno klasifikovati samo na osnovu dinamizma nastanka, kao i da Đurićev sistem ne obuhvata celovito sve dinamizme ovih društvenih pojava (Jakovljević, 1971: 41).

Vrednost Đurićeve tipologije ogleda se u: širenju i razvijanju Mertonove tipologije; unošenju nešto drugačijeg klasifikacijskog kriterijuma – ponašanje pojedinaca u smislu odnosa između njegovih reči ili uverenja i njegovih dela u konkretnom životu (Merton je koristio kriterijum dozvoljenih ili legalnih sredstava za dostizanje društvenih vrednosti); u ideji da postoje, osim bunta, još neka ponašanja koja odbacuju opšteprihvaćene društvene vrednosti i načine dolaska do njih, uz motivaciju da ih zamene novim ili drugačijim vrednostima i sredstvima; i,

veoma važno, uočavanje tipa devijantnog ponašanja koji naziva «perfekcionizam», a kojim se može dobro objasniti fenomen birokratije. Zanimljiva je i Đurićeva kategorijalna izmena Mertonovog tipa koji se zove «povlačenje» u «otuđenost» (kod Đurića), dok objašnjenje ovog tipa devijantnog ponašanja ostaje identično. To ukazuje i na određena Đurićeva teorijsko-ideološka suprotstavljanja Mertonu, jer je pojam otuđenosti jasno vezan za marksistička, socijalno-antropološka i egzistencijalistička shvatanja društvenih devijacija, a ne za funkcionalizam.

Tipologija društvenih devijacija Milosava Milosavljevića

Milosavljević u definisanju pojma društvene devijantnosti i tipova društvenih devijacija polazi od socijalno-antropološkog pristupa. Teorijski novum kojim Milosavljević probija ograde tradicionalnih i konzervativnih pristupa društvenim devijacijama i predmetu tzv. »socijalne patologije« ogleda se u njegovom odbacivanju ideje da se samo preko teorije poretka može definisati normalnost i devijantnost. Milosavljević je inspirisan humanističkim i antropološkim shvatanjima društva i čoveka, naročito Eriha Froma i egzistencijalista. U isto vreme, ovaj pristup mu omogućava da ne odbaci sve one ideje o društvenim devijacijama koje je iznela teorija poretka.

Polazeći od čovekove generičke prirode i njegovih autentičnih potreba, Milosavljević smatra da se *društvena devijantnost mora posmatrati, pre svega, s aspekta nepovoljnih posledica po čoveka i njegove primarne grupe i zajednice, a ne samo s aspekta društveno neprihvatljivih/nepoželjnih individualnih ponašanja ili vrednosti nekog poretka* (Milosavljević, 2003: 145). U tom smislu on definiše društvene devijacije kao one društvene pojave (procesе i odnose) koji se ispoljavaju ili dovode do: ugrožavanja egzistencije čoveka, osujećenja ili izvitoperenja u zadovoljavanju ljudskih potreba u pogledu njihovih sadržaja, oblika i načina; nemogućnosti iskazivanja čoveka kao radnog i stvaralačkog bića; poremećaja ponašanja i odnosa sa drugima ljudima; i posebnih teškoća u funkcionisanju ljudskih zajednica, društvenih institucija i globalnih društava. Ovakvo definisanje pojma društvenih devijacija omogućava da se i sam predmet nauke o društvenim devijacijama (socijalne patologije) proširi i na određene društvene pojave koje nisu obuhvaćene »tradicionalno-pozitivističkim« viđenjem devijantnosti u društvu, kao i da se »klasične pojave socijalne patologije« stave u nov okvir razumevanja. Milosavljević zastupa ideju univerzalnog kriterijuma za definisanje društvenih devijacija želeći tako da prevaziđe slabosti relativističkih definicija, po kojima su društvene devijacije samo pojave koje odstupaju od javnog morala, normi ili vrednosti nekog društva u određenom vremenu.

Milosavljević identifikuje šest opštih oblika društvene devijantnosti, s njihovim podtipovima ili oblicima iskazivanja (Milosavljević, 2003: 375-376).

Tabela 3: Milosavljevićeva tipologija društvenih devijacija*

Opšti tipovi društvenih devijacija	Oblici iskazivanja ili podtipovi
Osujećenja ili nemogućnosti zadovoljavanja potreba egzistencije	<i>Siromaštvo</i> <i>Glad</i> <i>Beskućništvo</i>
Izvitoperenja u zadovoljavanju ljudskih potreba u pogledu sadržaja, oblika i načina	<i>Alkoholizam</i> <i>Zavisnost od droga</i> <i>Seksualne devijacije</i>
Izvitoperanja čovekove esencijalne prirode (nemogućnosti iskazivanja čoveka kao radnog i stvaralačkog bića)	<i>Nepismenost</i> <i>Nezaposlenost</i> <i>Otuđenje u radu</i> <i>Prosjaćenje</i> <i>Kockanje</i>
Poremećaji ponašanja i odnosa čoveka sa drugim ljudima	<i>Mikrosocijalne agresije</i> <i>Autoagresije (samoubistva i pokušaji samoubistva)</i> <i>Kriminalitet</i> <i>Maloletničko prestupništvo</i> <i>Zlostavljanje</i>
Poremećaji u funkcionisanju ljudskih zajednica i društvenih institucija	<i>Dezorganizacija braka i porodice</i> <i>Dezorganizacija društvenih institucija</i> <i>Birokratija</i>
Sukobi unutar globalnih društava; međudržavni i međunarodni sukobi	<i>Krize i raspad globalnih društava</i> <i>Građanski, verski i etnički sukobi</i> <i>Međudržavni i svetski ratovi</i> <i>Terorizam</i>

* Tabelarni prikaz tipologije izradio A. J.

Prvi tip društvene devijantnosti predstavljaju **pojave i situacije osujećenja ili izvitoperenja u zadovoljavanju ljudskih potreba u pogledu sadržaja, oblika i načina**. Tako *siromaštvo* predstavlja složenu društvenu devijaciju koja se javlja u situaciji u kojoj je čovek sprečen da zadovoljava svoje ljudske potrebe i pri čemu dolazi i do iskrivljavanja u sadržajima, strukturi, karakteru, oblicima i načinima zadovoljavanja potreba. »*Nepismenost* je društvena devijacija koja sprečava čoveka da na normalan civilizacijski način komunicira sa drugim ljudima i koristi tekovine pisanog komuniciranja čime je osujećen u bitnoj dimenziji svoga društvenog bića, pored toga što ga nepismenost sprečava da preuzima i obavlja mnoge društvene uloge. *Alkoholizam* predstavlja iskrivljenu potrebu čoveka za tečnošću u pogledu načina i sadržaja zadovoljenja, što je uslovljeno, prevashodno, društvenim uslovima. Slično tome, *zavisnost od droga* je izvitoperena potreba čoveka za hranom i takođe je primarno društveno uslovljena jer najčešće predstavlja lošu substituciju i beg od

neizvesne i neprihvatljive stvarnosti života. *Seksualne devijacije* se izražavaju kao izvitoperenje u sadržajima, formi, oblicima i načinima zadovoljavanja čovekovih seksualnih potreba i nagona« (Milosavljević, 2003: 375-376).

Tip društvene devijantnosti jesu i **pojave izvitoperenja stvaralačke prirode čoveka**. Po socijalno-antropološkom i marksističkom viđenju, stvaralačka priroda čini čovekovu generičku suštinu. Ovaj tip devijantnosti, koji takođe nije poznat u tradicionalnoj i funkcionalističkoj sociologiji devijantnosti, vezan je za izvitoperenje čovekove potrebe za prevazilaženjem. Neispunjenost ove autentične potrebe onemogućava čoveku da se iskaže kao stvaralačko i kreativno biće, i to ne samo u odnosu na prirodu i fizičko okruženje već i u odnosu prema drugim ljudima i društvenom okruženju.

U četvrtom tipu društvene devijantnosti, koju Milosavljević naziva **poremećaji ponašanja i odnosa sa drugim ljudima** i poremećaji u funkcionisanju ljudskih zajednica, društvenih instiucija i globalnih društava, on uvažava strukturalno-funkcionalističko viđenje sadržaja devijantnosti. Međutim, Milosavljević devijantna ponašanja i društvene dezorganizacije tumači i definiše s aspekta suštine čoveka i njegovih autentičnih potreba, kao i s aspekta posledica po čoveka, a ne s aspekta odnosa prema vrednosno-normativnom poretku i posledica devijacija i dezorganizacija po društvo. Najbolji primeri ovih vidova devijacija, koji su brojni, jesu *agresije, samoubistva, pokušaji samoubistva, kriminalitet, maloletničko prestupništvo*, itd.

Sa aspekta potreba i suštine čoveka kao društvenog bića veoma su bitni i oni vidovi društvenih devijacija koji se ispoljavaju kao **poremećaji u funkcionisanju društvenih grupa, instiucija ili globalnih društava**. Tako na primer, »*poremećaji funkcija, odnosa i strukture porodice* negativno utiču na različite aspekte kvaliteta života čoveka i njegov odnos prema drugim ljudima, kao što podstiču i čitav niz drugih devijacija. *Birokratija, mito i korupcija i drugi poremećaji u funkcionisanju društvenih instiucija i službi*, koje pripadaju sferi sistemskih devijacija, uspostavljaju neljudski odnos i osujećuju građane u ostvarivanju nekih njihovih potreba ili prava. *Mikro i makro društveni sukobi* (etnički, verski, građanski, rasni, itd.) ugrožavaju ljudske živote, materijalna i duhovna dobra i sigurnost ljudi« (Milosavljević, 2003: 377).

Milosavljević se i zalaže za konstituisanje integrisane naučne discipline (kopča sa Jakovljevićem) koja treba da i u svom nazivu, predmetu i kategorijalnom aparatu prevaziđe jednostrane, tradicionalističke i konzervativno-moralističke pristupe kakav nosi pojam »socijalna patologija«. Autor se zalaže za pojam *nauke o društvenim devijacijama* kao novom nazivu naučne discipline u našoj univerzitetskoj, naučnoj i stručnoj sredini.

Zaključna razmatranja

Šta su odlike domaće teorijske misli o društvenim devijacijama, ili šta se šire može uočiti kroz ovu analizu tipologija društvenih devijacija?

Kada je reč o nazivu nauke, naši autori su primetili veliku ograničenost pojma socijalne patologije, osim donekle Jakovljevića. Pešić i Janković veliki deo svoje knjige posvećuju kritici tradicionalne socijalne patologije: i pojma i njegovog teorijskog koncepta. Jelena Špadijer se zalaže sa pojam sociologije devijantnosti (koji stavlja u podnaslov svog udžbenika), dok Milosav Milosavljević iznosi ideju o širem integrativnom nazivu (nauka o društvenim devijacijama). No, i pored ovoga, činjenica je da se na svim fakultetima beogradskog univerziteta gde se izučava ova naučna disciplina ona još uvek tradicionalno zove socijalna patologija. Na zapadnim univerzitetima ovakav naziv je retko prisutan: disciplina se najčešće zove sociologija devijantnosti ili devijacija (sociology of deviance). Ili, kada se za potrebe nastave njen predmet »rastače«, govori se o sociologijama kriminala i zavisnosti, zatim devijantnim subkulturama, socijalnim dezorganizacijama, devijantnim ponašanjima, itd. Negde, gde su u fokusu samo teorijski koncepti, disciplina se zove teorija društvene devijantnosti ili teorija devijantnih ponašanja.

Ove dileme su važne jer, ako je ovo samo sociološka disciplina, ona delom gubi širi okvir razumevanja devijacija: psihološki, antropološki, kriminološki, pa i kulturološki. Zato su vredni pažnje Jakovljevićev pokušaj stvaranja integrativnog pristupa, a još više Milosavljevićev pristup koja ima zaleđe u humanističko-antropološkom viđenju društvenih devijacija. Isticanje ovog pitanja ima za cilj da pokrene našu naučnu javnost na raspravu o ovoj temi.

Kada je reč o teorijskim uticajima na naše autore, onda je moguće primetiti veliki značaj Mertonove tipologije društvenih devijacija i teorijskog koncepta anomije iz koga je ta tipologija i nastala. I ne samo to, analizirani autori su Mertonovu tipologija dograđivali (Đurić) ili stavljali u drugačije teorijske okvire (Pešić-Janković i Milosavljević). To govori da su ovi autori uočili slabosti socijalno-patološkog i tradicionalno-pozitivističkog pristupa čije su odlike (Pešić, Janković, 1988: 32): kvazi-biološko i organicističko shvatanje društva; ideja i o tome da je sve što ugrožava poredak zlo, a ono što ga održava dobro; ideja o »bolesnim pojedincima u zdravom društvu«; neuspehu socijalizacije kao najvažnijem uzroku devijacija; korekcionalizam kao centralni oblik društvene reakcija na devijacije; i determinističko shvatanje čovekove akcije. Isto tako, primetni su i drugi uticaji: psihopatoloških teorija (Jakovljević), radikalne kriminološke teorije (Pešić-Janković) i socijalno-antropološkog i egzistencijalističkog pristupa čoveku i devijacijama (Milosavljević).

Važno je zapaziti da pojedini od analiziranih autora uočavaju nivo ispoljavanja društvenih devijacija i na mezo (socijalne dezorganizacije grupa i institucija) i na makro socijalnom nivou (krize i raspad globalnih društava, međunarodni ratovi, terorizam). Na taj način, oni šire i predmet izučavanja socijalne patologije (sociologije devijantnosti), ne vezujući ga samo za devijantna ponašanja na mikro-socijalnom nivou.

Devijacije su dinamične društvene pojave i njihova klasifikacija treba da prati tu društvenu dinamiku. Ideje naših autora zaslužuju pažnju i dalju razradu, što traže i vremensko-društveni kontekst i naučno-disciplinarni i teorijski ciljevi.

Literatura

- Đurić, Mihailo (1961): Devijantno ponašanje i društvena struktura, *Sociologija*, br. 3-4, Beograd.
- Jakovljević, Vladimir (1971): *Uvod u socijalnu patologiju*, Beograd: Naučna knjiga
- Janković, Ivan i Pešić Vesna (1988), *Društvene devijacije – kritika socijalne patologije*, Beograd: Naučna knjiga
- Merton K., Robert and Nisbet, Robert (1971), *Contemporary Social Problems*, New York: Hartcourt Brace Jovanovich.
- Milosavljević, Milosav (2003): *Devijacije i društvo*, Beograd: Draganić
- Špadijer-Džinić, Jelena (1988): *Socijalna patologija – sociologija devijantnosti*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.